

GÜLME ÜZERİNE BİR DENEME: BERGSON VE FREUD

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 71, Yaz 2020, ss. 135-154.

Hakemleme: 03.05.2020 | Düzeltme: 01.06.2020 | Kabul: 02.06.2020

Feyza CEYHAN ÇOŞTU*

Giriş

'İnsan neden güler ve nelere güler?' sorusu, insan doğasına dair merak uyandıran konulardan biridir. İnsan güler. Peki, insanın gülmesinin bir anlamı var mıdır? Bir amaç sorgulamasına yöneldiğimizde, insanın çeşitli nedenlerle güldüğünü ve hatta bu çeşitliliğin düşünce tarihinde gülme teorilerinin ortaya çıkmasına neden olduğunu fark ediyoruz. O zaman rahatlıkla şunu söyleyebiliriz: Gülme rastgele, kendiliğinden, bir duygu boşalımı şeklinde öznel ve psikolojik bir hüviyetle karşımıza çıktığı gibi toplumsal ve politik düzlemlerde de görünür haldedir. Bu görünüş mizah ve komedyaya ile sanatsal bir anlatıya dönüşmektedir. Gülme en nihayetinde bir sonuçtur. Bazen estetik, bazen etik, bazen de ontolojik bakışla yöneldiğimiz gülmenin psikolojik, sosyolojik ve felsefi yönden Antik Çağ'dan günümüze değin tartışıldığını söyleyebiliriz.

Gülme üzerine soruşturmanın ilk izlerine Antik Çağ'da rastlasak da, kuramsal açıdan bakıldığında ortak bir fikirde buluşamadığı görülmektedir. Bunun çeşitli nedenleri olabilir fakat gülmenin özünün ne olduğuna dair tartışmanın zorluğu ve gülmeyi insani duygu ve davranışlar arasında sınıflamanın açık seçik yapılamaması başat neden olarak kabul edilebilir. Örneğin bazı düşünürler gülmenin duyguyla bağdaşmadığı konusunda diretirken bazıları da gülmeyi bir duygu olarak sınıflamışlardır.¹

¹ John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev.: Kubilay Aysevener, Şenay Soyer, İris Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 5.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, feyza-ceyhan-costu@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8643-4704

Gülmek, esnemek gibi sâri bir hastalıktır. Genişleyen, başkasını da etkileyen bir yönü vardır. Dolayısıyla kişi güldüğünde psikolojik bir rahatlama yaşarken diğer insanlarla iletişimi sağlayan, onlara duyguyu aktaran, sosyalleşmeyi sağlayan bir edim haline de dönüşür. Fakat aynı zamanda gülme veya gülümseme bir üstünlük taslama, aşağılama, dışlama veya küçümseme için de kullanılabilir. Bu da yine sosyal hayat içerisinde iletişim sorunlarına neden olmaktadır. Bu anlamda geçmişten itibaren gülme kuramlarına baktığımızda, özellikle de tarihin ilk dönemlerinde gülme yönelik olumsuz bir anlamın atfedildiğini görmekteyiz.

Filozofların tarih içerisinde söz konusu edim ile ilgili ilk refleksi, gülmenin, özellikle aşırı gülmenin, olumsuz olduğuna dair olsa da günümüze gelindiğinde, gülümsemenin insan üzerine etkilerini anlatan bir bilim dalı* bile oluşmuş durumdadır. Eker'in de ifade ettiği gibi mizah veya gülme, vücutta psikolojik değişimlere etki eden ve iyileşmeye destek olan pozitif durumların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca bireyin bilişsel algısını değiştirerek stresin sebep olduğu etkileri düzenlemede yardımcı olmak suretiyle olumsuz fiziksel etkileri kontrol etme becerisini artırmaktadır. Bunun yanında kişilerarası ilişkiler ve sosyal destek anlamında da faydaları bilinmektedir.²

Gülmek insana özgü bir davranıştır. Bu davranışın aleni olması bunun toplumsallığına işaret eder ve çevresindeki insanlar tarafından algılanır. Neden güldüğü ise psikolojik duygu durumunu gösterir. Kaygılı gülme, küçümseyen ve dışlayıcı gülme veya mutluluğun bir ifadesi olarak gülme birbirinden ayrılacaktır ve her biri ayrı bir duygunun dışa aktarımı olacaktır. Bireysel olarak insanın günlük hayatındaki duygu aktarımı ve boşaltımının karşılığı olan gülme, bir topluluğun duygularının dışa vurmasını sağlamak adına ise mizah-komedy gibi teatral bir gösteri üzerinden işlev görecektir ve insanlık tarihi kadar eski bir sanat halini alacaktır. Bu yüzden bireysel gülme ile bir topluluğun gülme isteği ile oluşturduğu sanatsal yapıtlar işlevsel bir form kazanmaktadır. Dönem dönem olumsuz anlamlar yüklense de tragedya karşısında kendini zor ayakta tutan bir anlatı biçimi olsa da, komedy, birey ve toplum için vazgeçilmez özgürlük kapılarından biridir.

İnsan neden güler, nelere güler ve komik olan nedir gibi sorular bu konuyla uğraşan filozofların cevap aradığı hususlardır. Bu çalışmada aynı

* Gelotoloji: Gülmenin insan vücudundaki etkilerini fizyolojik ve psikolojik perspektiflerden araştıran bir bilim dalıdır.

2 Gülin Öğüt Eker, "Mizah Tanrı'dan Bir Armağan mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda 'Sosyal Ceza Olarak Gülme'", *Folklor/Edebiyat*, cilt: 23, sayı: 92, 2017, s. 50.

yüzyılın iki büyük düşünürünün -Freud ve Bergson - bu sorulara verdikleri cevaplar araştırılacaktır. Gülmenin gerek psikolojik bir dışavurum gerekse de toplumsal bir dışavurum olması üzerinde odaklanacak bu çalışmada, “neden güldüğümüz” sorusuna verilen cevaplarla, iki düşünür mukayese edilecektir. Fakat bu konuya girmeden önce, gülmenin tarihsel süreçte nasıl algılandığına dair kısa bir bakış yapmalıyız.

Gülme'nin Tarihçesine Kısa Bir Bakış

Gülmenin tarihine baktığımızda insanların neden güldüğü üzerine filozofların yoğunlaştığını ve buna binaen belli başlı gülme teorilerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu teorik yaklaşımlar belirli kavramlar üzerine odaklanmaktadır. Antik Çağ'dan itibaren üzerinde durulan ve her biri bir kurama ad olan bu kavramlar ‘üstünlük, çatışma, uyumsuzluk ve rahatlama’dır.³ Filozofların gülme konusunda düşünceleri de onların bu kuramlardan birine ait olarak anılmalarına neden olacaktır. Bu durum aslında, tek bir teori ile gülmenin, güldürmenin, komedi veya mizahın anlaşılamayacağını göstermektedir. Bu anlamda gülen insanın neye, neden güldüğü ile bir toplumun, kültürün mizah yapma tarzı ve mizah yapma yolları arasında yapılacak bir analiz ile konu çok daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Tarihsel süreç içerisinde insanların gülme ve gülmeye verdikleri değer farklı seyrettiğini biliyoruz. Fakat şu aşikâr ki komedi insanlık tarihi kadar eski bir anlatı yoludur. Bu anlamda insanın hayatında hep var olan gülme ve komedinin, kimi dönemlerde bir aşağılanma konusu olarak kabul edilmek suretiyle baskılandığına, kimi dönemlerde ise aksi bir yönde özgürleştiğine şahit olacağız.

Antik Çağ bu anlamda komiklik ve aşırı gülmenin olumsuzlandığı bir dönemi işaret eder. Eski Yunan’da komedinin ilk örneklerini Dionysos şenliklerinde görüyoruz. Bu şenliklerde temsili Dionysos’a eşlik eden kadınlar alayı cümbüş içinde bütün bireysel biçimlerinden, kültürün yol açtığı bütün yabancılaşmalardan sıyrılarak esrime ve coşkuyla doğayla bütünleşmektedirler. Müzik ve dans bu birleşmenin asli araçlarıdır.⁴ Doğrudan itibaren dini bir ayin olma özelliği taşımış bu şenliklerde başta tragedya ve Epikharos ve Phormis’in öncülüğünde komedi oyunları en eski M.Ö.4. ve 5.yy.’da karşımıza çıkmıştır.⁵ Sistematik felsefe içerisindeki yeri-

3 Rıdvan Şentürk, *Gülme Teorileri*, Küre yayınları, İstanbul 2016, s: 46; Ayrıca bkz. Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, ss. 8-58.

4 Nazile Kalaycı, “Spinoza’nın Etika’sı Bağlamında Mizahın Politik İşlevi”, *Düşünme Dergisi*, cilt: 3, sayı: 6, 2014, s. 27.

5 Şentürk, *Gülme Teorileri*, s. 18.

ni sorguladığımızda ise bu konuyu ele alan ilk filozof Platon'dur. Platon'la birlikte gülme ve komedinin nasıl anlaşılması gerektiği bir sorun olarak tartışılmıştır.

Platon'a baktığımızda mutluluk ve erdemli bir hayat vurgusu üzerinden ideal insan ve ideal yurttaşın nasıl olması gerektiği, Sokrates'ten de aldığı mirasla, anlatılmaktadır. O, özellikle *Devlet* adlı eserinde iyi ve ideal bir devletin ancak iyi eğitilmiş bir insanla kurulacağını belirtir. Bu nedenle gülme konusunu aktarırken de buna dair ölçüler sunarak ideal olanı yansıtmaya çalışır.

Sokrates gülünç olanın bir kusur olduğunu ifade eder ve kendini bil düsturuyla hareket eden kişinin alaycı ve ölçüsüz gülmesinin erdemle uyuşmadığını söyler. Çünkü Sokrates'e göre zayıflıkla birlikte bilinçsizlik, gülünç adamların özelliğidir.⁶ Aynı şekilde Platon haz üzerinden ölçülü olmanın gerekliliğinden bahsedecektir. Ona göre de hazzın ölçülü olması gerekir. Bu doğrultuda ölçü dışına çıkan haz, bedeni de etkileyecektir. İnsan ne kadar ölçülü ise hareketleri de o kadar azdır. Erdem sahibi olmak isteyen insan nedensiz yere gülünçlük yapmamalıdır.⁷ İdeal bir devlet de ölçü üzerine olması gerektiğinden dolayı, ideal devletin bekçileri de gülmeye çok düşkün olmamalıdır.⁸

Platon, tragedya ve komedyanın, insanın dizginlediği yanlarının başkasının duygularında açığa çıkma anlatısı olduğunu söyler. Örneğin bir tragedya da birinin felaketine ağlamayı ayıp saymayı kendimizi acıma duygularına bırakırız. Başkalarının duyguları bizim de duygularımız haline dönüşür. Aynı şey komedyaya için de geçerlidir. Soytarılık yapmaktan utanabiliriz ama başkası yaptığında onu beğeniriz. İşte bu durumda Platon'a göre yapmaktan utandığın o soytarılığı desteklemiş ve farkında olmadan soytarı haline gelmiş olursun.⁹ Bu bağlamda insanı gerçeklikten uzaklaştıran tragedya ve komedyaya Platon olumlu bakmayacaktır. *Yasalar*'da Komedyaya ozanlarının yurttaşları alaya almasının veya insanlara gülünç şeyler söyleme arzusunun önüne geçmek gerektiğini açıkça söyleyecek bununla beraber ülke dışına atılmalarını dahi isteyecektir.¹⁰

Aristoteles de Platon kadar olmasa da komedyanın tragedyaya karşısındaki konumunu aşağıda görmektedir. Komedyaya göre aşağı karakterli insan-

6 Platon, *Philebos*, çev.: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2019, ss.111-115.

7 Platon, *Yasalar*, çev.: Candan Şentuna- Saffet Babür, Kabcacı yayınevi, İstanbul 2007, VII, 815e-817e.

8 Platon, *Devlet*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, III, 388e.

9 Platon, *Devlet*, X, 606a-d.

10 Platon, *Yasalar*, XI. 935b-935e.

ların taklididir. Gülünç olmak kusurlu ve çirkin bir şeydir ama acı ve zarar getirmez.¹¹ Tragedya ise soylu bir eylemin taklididir. Uyandırdığı acıma ve korku ile bu türden heyecanların *katharsis*'ini gerçekleştirir.¹² Aristoteles, şakanın hazla ilgili olduğunu ve yaşam için zorunlu olduğunu söyler. *Orta yol* kavramı ile ilgili bir ayrıma gider. Bu şekilde yol yordam bilen veya nüktedan olan insan ile şaklaban arasındaki farkı ortaya çıkarır.¹³ Şaklaban kişi güldürmek söz konusu olduğu zaman ne kendini ne de başkalarını sakınır; sevimli birinin söyleyemeyeceği hatta bazılarının dinleyemeyeceği şeyler söyler. Yol yordam bilen kişinin özelliği ise doğru ve soylu kişiye yakışan şeyleri söylemek ve dinlemektir. Dolayısıyla soylu insanla köle ruhlu insanın, eğitilmiş ile eğitilmemiş insanın şakası farklıdır. Eski komedyada güldüren şey açık-saçık sözler iken, yenilerde daha çok imadır. Aristoteles bu ikisini ayırt etmenin ise kolay olduğunu söyler.¹⁴

Sokrates, Platon ve Aristoteles'in gülme ve komedi ile ilgili olumsuz yaklaşımlarının temelinde insan eğitimi ve ölçülü insanın nasıl olması gerektiği ile ilgili bir dizayn yatmaktadır. Üstünlük gösterme ve muhalif olmanın gülme üzerinden bir anlatı biçimine dönüşmesi, filozofların bu konuda *orta yolun* ne olduğunun anlatılmasının gerekliliğine neden olur. Alaycı, hazın baskılanmadığı, erdemsiz gülmenin olumlanması bu durumda mümkün gözükmemektedir. Fakat tabii ki eğlenmek için yapılan ironinin¹⁵ olumsuz özelliğinden de bahsedilmez.

Orta Çağ'a geldiğimizde ise otoriteler tarafından kontrol edilen bir gülmeden bahsedebiliriz. Otoritenin kontrolü tabii ki mizah yapılan alanla ilgili olacaktır. Bunun dışında halk içinde insanların eğlendiği ortamların serbest bırakıldığını Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana* adlı eserinde anlatır. Bakhtin'in anlatımıyla Orta Çağ'da halk mizahı yüksek ideoloji ve edebiyatın resmi alanının dışında var olmuş ve gelişmiştir. Orta Çağ bir yandan gülmeyi yaşam ve ideolojinin tüm resmi alanlarında yasaklamış, bir yandan da ona bu alanlar dışında serbest ve kural dışı olma ayrıcalığını tanımıştır. Özellikle pazar meydanlarında, bayramlarda ve karnavallarda bu durum açıkça görülür.¹⁶ Resmi Orta Çağ kültürünün tipik özelliği hoşgörüsüz tek yanlı bir ciddiyet havasını içerir. Hıristiyanlık daha ilk dönemlerinde gül-

11 Aristoteles, *Poetika*, çev.: Samih Rifat, Can Yayınları, İstanbul 2015, s. 27.

12 Aristoteles, *Poetika*, s. 29.

13 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, çev.: Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2015, III, 1234a-1234b.

14 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev.: Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2014, IV, 1128a- 1128b 5.

15 Aristoteles, *Retorik*, çev.: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, III, 1419b 5.

16 Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana*, *Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çev.: Cem Soydemir, der.: Sibel Irzık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 92.

meyi yasaklamıştır.¹⁷ En radikal, en evrensel ve aynı zamanda en neşeli biçimiyle gülme, bu dönemi geçip Rönesans'a geldiğimizde halk kültürünün derinliklerinden doğacaktır. Bu dönemde Orta Çağ kültürünün miras bıraktığı halk mizahı, yüksek edebiyat ve ideolojinin alanına girerek Rönesans edebiyatının oluşumuna neden olmuştur. Başka bir deyişle, Orta Çağ gülmesi, Rönesans'ta özgür ve eleştirel tarihsel bilincin ifadesi olacaktır.¹⁸

Bakhtin, Rönesans'ın gülme anlayışının derin bir felsefi anlamı olduğunu söyler. Dünyaya, tarih ve insana ilişkin temel hakikat biçimlerinden biridir gülme ve özel bir bakış açısıdır. Bu nedenle, Bakhtin'e göre Rönesans'ta gülme, evrensel sorular ortaya atan edebiyatta, ciddiyet kadar kabul görür. 17.yy.'ın devamındaki yıllarda ise gülme evrensel felsefi bir biçim olarak tezahür etmez. Bu dönemde önemli ve temel olanın, komik olmayacağı düşüncesi vardır. Tarih ve tarihi temsil eden kişiler -krallar, generaller, kahramanlar- komik bir şekilde resmedilemez. Komiğin alanı dar ve özgüldür; dünyaya ve insana dair temel hakikat gülmenin diliyle ifade edilemez.¹⁹

Komik olanın eserlerde nasıl ortaya çıktığının anlatımı tarihsel bir arka planı bize sunmaktadır. Her dönemin kendine özgü bir gülme ve güldürme tanımlaması vardır. Antik Çağ'dan itibaren insanların neye/neden güldüğü konusu, gülmeye dair teorilerin veya gülmenin arka planının -toplumsal, psikolojik veya felsefi- tartışılmasına neden olmuştur. İşte bu arka plana dair açıklamalardan toplumsal ve psikolojik yaklaşımın 20.yy.'daki öncü isimlerinden ikisi Freud ve Bergson'dur. İki düşünürün de gülme ekseninde nasıl bir yön çizdiğine bakacağımız bu çalışma, konu ile ilgili bazı ortaklıkları ve kavramsal bazı farkları ortaya koymaya çalışacaktır. Bu noktada bu iki düşünürün konuyla ilgili analizlerini şu soru etrafında kurmamız gerekmektedir: Gülme sonucu itibariyle bireysel bir neşe veya haz göstergesi midir yoksa toplumsal bir tepki midir?

Bergson ve Freud'da Gülme'nin Anlamı

Sigmund Freud (1856-1939) ve Henri Bergson (1859-1941) çağdaş düşünürler arasında tanınırlar. Dönemin merak konusu, psikoloji bilimi ve insan zihninin nasıl çalıştığı konusudur. Dolayısıyla bu iki düşünürü de baktığımızda zihnin nasıl işlediği meselesinin, araştırmalarına konu olduğunu görüyoruz. Freud'un bilinç ve bilinçdışı çalışmaları ile Bergson'un insanın iç hallerine dair çalışmaları iki düşünürü de bir noktada birleştirmektedir. 20.yy'ın büyük filozoflarından biri olarak adlandırılrsa da Bergson, her şey-

¹⁷ Bakhtin, *Karnaval'dan Romana*, s. 94.

¹⁸ Bakhtin, *Karnaval'dan Romana*, ss. 92-93.

¹⁹ Bakhtin, *Karnaval'dan Romana*, ss. 87-88.

den önce bir psikologdur. İç hallerinin anlaşılması, ruh ve bilinç konularında derinleşme, hafıza, beyin, düşünme alanlarında sistematik ve bu alanlar arasında bağlantılı düşünceler oluşturabilme, onun psikolojiye başvurmasını gerektirmiştir. O, felsefeyi metafiziğe uzanan bir psikoloji olarak görmüştür.²⁰ Freud ise bir nörolog ve Psikanaliz kuramının kurucusudur. Freud'un serüveninin önemli bir dönemi Fransa'da gerçekleşir. Bir dönem Fransa'da yaşayan Freud'un 'psikanaliz' terimini ilk defa 1896'da Fransızca yayımlanan bir makalesinde kullandığı bilinmektedir. Fakat buna rağmen psikanaliz Fransa'da geç (1920'li yıllar) yer bulmuştur.²¹ Daha sonra bu yöntem ile düşümlerin ve esprilerin bilinçdışı ile ilişkilerini çözmeye çalışacaktır.

Freud 'Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten, 1905' (Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri) adlı eserini, Bergson'un 'Le Rire - Essai sur: la Signification du Comique, 1900' (Gülme - Komiğin Anlamı Üstüne Deneme) adlı eserinden beş yıl sonra yayımlar. Kitabında, Bergson'un gülme yorumlarını da değerlendirdiğini görüyoruz. Freud, Bergson gibi 'komik'²² olanın genel özelliklerini vermek yerine 'gülme'nin²³ kökenlerini ve komik, 'espri'²⁴ ve 'mizah'²⁵ zihinsel üretim sürecini tarif ettiğini söyleyecektir.²⁶

20 Ali Osman Gündoğan, *Bergson*, Say Yayınları, Ankara 2007, s. 8.

21 Coşkun Taştan, "Freud ve Fransızlar: 20.yy.'ın Başında Psikanalizin Fransa'da Karşılaştığı Med-Cezirler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 27, 2012, s. 104.

22 Komik, insanda gülme duygusu uyandıran, gülünç olan anlamına gelir. Bkz. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>. Komik, komiklik ya da gülünç kavramları, etimolojik olarak komedinin bir parçası anlamına gelen ve Yunanca 'gösteri alayı' ya da 'neşeli şölen' kelimesi olan 'kosmos/κωμος'tan türetilen «komikos/κωμικός» kelimesine dayanır. 20.yy'da 'komik' ile daha önce eşanlamlı olarak kullanılan 'gülünç' kelimelerinin ayrışmaya başladığı görülmektedir. 'Gülünç' artık ciddiye alınmamak anlamında aşağılayıcı bir ifade için kullanılırken, 'komik' kelimesi ise kendi anlamını koruyarak daha genel bir terim haline almıştır. Bkz. Tom Kindt, "Komik", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, s. 2.

23 Gülme, gülmek eylemidir. Türkçe de kahkaha ile de karşılık bulmaktadır. Bkz. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>. Özel bir insan davranışı olarak gülme, Aristoteles'ten beri, eğlencenin tutarsız ve sapkın yönünü barındırmaktadır. Bergson ise gülmeyi esnek yaşamdan sapan, mekanikliğinin galip gelmesiyle açığa çıkan bir durum olarak ele alır. Bkz. Christiane Voss, "Lachen" içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, s. 47.

24 Espri, sözlükte ince anlamlı, güldürürken düşündürülen söz olarak tanımlanmaktadır. Bkz. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>. Espri zekâ faktörü de bulunmaktadır. Espri temelde iki anlamı barındırır: Zihinsel yetenek ve komik özlü ifade. Freud, eserinde espri konusunu ele alır. Espri örneklerini, estetik bir bakışla değil fakat özellikle kültüre özgü unsurları ele alarak, yeniden incelemiştir. Bkz. Stefan Willer, "Witz", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, s. 13.

25 Mizah, Türkçe sözlükte gülmece olarak tanımlanır ve hayatın güldürücü yönünü ortaya çıkaran sanat türü için kullanılır. Bkz. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>. Dolayısıyla resim, karikatür, konuşma ve yazı sanatında insanı güldürmeyi amaçlar. Freud, espri ve komedi de olduğu gibi mizahı da bireylerin duygularının ortaya çıkmasına neden olan ve sonucunda da hazzın ortaya çıktığı psikolojik bir rahatlatma unsuru olarak görür. Bkz. Tom Kindt, "Humor", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, s. 9.

26 Rainer Adamaszek, "Lachen und Therapie", *Integrative Therapie*, 3/91, 1991, s. 280.

Bergson'un 1900'de yayımladığı *Gülme - Komiğin Anlamı Üstüne Deneme* adlı eseri genel olarak komik nedir ve insanlar neye güler sorusu üzerine inşa olup; komik olandan ortaya çıkan gülücün anlamı ve bir toplumun güldüğü zaman niyetinin ne olduğu²⁷ konusu çerçevesinde şekillenmektedir. Bergson, komik ve komiğin yol açtığı gülme konusunda bir ayrıma gidecek ve ilk önce komiği nerede aramız gerektiği üzerinde duracaktır. Bu tarihe kadar bu konuyu Bergson kadar etraflıca inceleyen bir filozofa rastlamıyoruz. Bu bakımdan Bergson hem felsefi bir temelde konuya yaklaşan hem de gülmeyi toplumsal işlev üzerinden temellendiren ilk kişilerdendir.

Gülme ne anlama gelir ve gülücün temelinde ne yatıyor sorusuyla başlayan soruşturmada Bergson, insana özgü olanın dışında komik bir unsurdan bahsedilemeyeceğini ve insan dışında herhangi bir şeye ya da hayvana da gülüyorsak bunun nedeninin onda insani bir tavır veya insana dair bir ifade içermesi ile ilgili olduğunu ifade eder.²⁸ Ayrıca gülme, her zaman bir grupla birlikte ortaya çıkar. İnsan tek başına komiğin keyfini çıkaramaz. Bu yüzden gülme aslında diğer gülenlerle birlikte bir suç ortaklığı gibidir.²⁹ Gülmenin doğal ortamı toplumdur. Toplum kendisine karşı saygısızca davranışların öcünü gülme ile alır. Dolayısıyla gülmenin toplumsal bir işlevi vardır ve bu toplum için faydalıdır.³⁰ Gülme, Bergson'a göre birlikte yaşamının kimi gerekliliklerine yanıt vermeli ve toplumsal bir anlam taşımalıdır.

Bergson'a göre komik olan, insanların toplanıp duyarlılıklarını susturup yalnızca zekâlarını çalıştırarak, dikkatlerini aralarından birine yönelttikleri zaman doğacaktır.³¹ Komiğin tüm etkisini göstermesi için yüreğin uyuşturulması gerekir. Çünkü komik olan, arı zekâyâ seslenir. Bu zekâ ise diğer zekâlarla ilişkide kalmalıdır.³² Bu ilişkide kalma hali onu toplumsal yapacaktır. Denemenin artık bunun üzerine yani gülmenin toplumsal işlevi üzerine kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Bergson'da gülme bireyin hali, neşesi veya duygusu üzerinden değil, sosyolojik bir bakışla, toplumda bir işlevi yerine getirme görevini üstlenen, ciddiye alınması ve saygı duyulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden eserinin başından sonuna kadar gülmenin toplumsal olduğu vurgusu tekrarlanacaktır.

27 Henri Bergson, *Gülme - Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 135.

28 Bergson, *Gülme*, s. 13.

29 Bergson, *Gülme*, s. 14.

30 Bergson, *Gülme*, s. 130.

31 Bergson, *Gülme*, s. 15.

32 Bergson, *Gülme*, s. 14.

Peki, insanlar neden güler? Bergson öncelikle ani durum değişikliklerindeki istem dışı durumların gülmeye neden olacağından bahsedecektir. Örneğin adam sağlam bir sandalyeye oturduğunu sanır ama yere yuvarlanır. Burada komik olan mekanik bir katılığın duruma eşlik etmesidir. Gülünç olan şey, dikkatli bir yumuşaklık, canlı bir çeviklik gerekirken, mekanik bir katılığın görülmesidir.³³ Komik, canlılığı ve hayatı örten bir mekanikliklerdir.³⁴ Komiğin doğuşunun nedeni ise canlı bedeninin makine gibi katılaşmasıdır. Burada Bergson katılığın karşısında canlılığı, maddenin karşısında hayatı, bedeninin karşısında ruhu koyarak, genel felsefesinden de ayrılmadan, bir açıklama yapmaktadır.³⁵

Bergson'un genel felsefesi, oluş ve değişim üzerine kuruludur. İster madde ister ruh olsun, gerçek olan sürekli ve özgür oluş halinin bulunmasıdır. Bu sürekli/aralıksız devam eden oluşu ve süreyi kavrayan ise sezgidir.³⁶ Oluş ve değişimlerin kaynağında Hayat Hamlesi (elan vital) bulunur. Bütün canlılar birbirine bağlı ve hepsi de bu büyük hamleye boyun eğerler. Hayat hamlesi bir yaratma isteğidir ve bu istekle dolu olan bu hamle ne zaman otomatizme saplanırsa uyuklamaya başlar.³⁷ Dolayısıyla sürekliliği bozan, canlılığı örten, hayatı otomatikleştiren ve maddeye indirgeyen her durumda karşımıza komik olan çıkacaktır ve bu da gülmeye neden olacaktır. Bir yanda otomatizm, katılık, atalet, yeknesaklık, tekrar; öte yanda canlılık, canlı enerji, esneklik ve değişkenlik vardır. Hayat hamlesi bu canlılık ve değişimle olan kısmına işaret eder. Komik olan da buradan hareketle hayatın, canlılığın pürüzsüz akışında bir duraklamadır. Ne zaman katılığın ya da mekanikliğin galip geldiğini görürsek, sonuç her zaman komik olacaktır. Komedi aslında bu ikiliklerin sürekli tersine çevrilmesidir. Bergson'un madde-ruh, beden-ruh ikiciliğinin etkilerini bu anlamda devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Burada beden ya da otomatizm, kusurlu ve eksik şeylerin tarafına düşer. İşte burada bu eksik ve kusurlu olan yan, gülme ile düzeltilecek ve toplumsal bir ıslah haline dönüşecektir.³⁸

Eğer bedeninin gereksinimlerinden tedirgin olmuş bir ruh gösterilirse, o zaman komiği algılamaktayız. Bir yanda akıllıca çeşitlenmiş enerjisiyle tinsel kişiliğimiz vardır, öte yanda akılsızca tekdüze bir biçimde makineye özgü inadıyla işe karışan, işi engelleyen beden söz konusudur. Bedenin bu

33 Bergson, *Gülme*, s. 16.

34 Şentürk, *Gülme Teorileri*, s. 95.

35 Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, çev.: Işık Ergüden, Dost Kitabevi, Ankara 2007, ss. 132-139.

36 Henri Bergson, *Düşünce ve Devingen*, çev.: Miraç Katircioğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 34.

37 Henri Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, çev.: Şekip Tunç, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, ss. 324-348.

38 Alenka Zupancic, *Komedi: Sonsuzun Fiziyi*, çev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2011, ss. 109-113.

istekleri ne ölçüde bayağı olur ve yinelenirse komik etki de o kadar büyük olacaktır. Yani bir kişinin ruhsal yanı söz konusuyken, dikkatimizi bedensel yanı üstüne çeken her olay komiktir. Örneğin konuşmasının en etkili anında hapsirani bir konuşmacıya neden güldüğümüzün cevabı, dikkatimizin ruhtan bedene çekilmesi nedeniyledir.³⁹ Yine Bergson'a göre komığın ortaya çıkması yani gülme nedenlerinden bir diğeri, kişinin bir an için nesneye dönüşmesi veya kişinin bir nesne izlenimi vermesidir. Bunu Palyaço örneğiyle anlatır. Palyaçolar tekdüze bir biçimde hızlanan bir ritim ile zıplarken, düşerken veya çarpışırken izleyicinin dikkati daha çok oradaki zıplamaya odaklanır. Bu odaklanma sonucunda artık o bedenler yuvarlanıp tortop olmuş gibi gözüktür ve her yöne atılan lastik top imajına bürünür.⁴⁰ İşte burada canlı bir varlık olan insanın bir an için nesneleşmesi, bir uyumsuzluğa ve beraberinde bir komikliğe neden olmaktadır.

Bergson komığın bir biçimin, bir davranışın, bir jestin, bir durumun, bir devinimin, bir sözcüğün içine nasıl sızdığını araştırarak başlar ve bunun akabinde durum komığından, söz komığından, karakter komığından bahseder.⁴¹ Komığı arayacağı yer öncelikle eylemler ve durumlardır. Bu noktada komedyada veya çocukları eğlendiren oyunlarda insanları güldüren şeylerin neler olduğunu soruşturmaya başlayacaktır.⁴² Bergson burada insanların nedensiz, rastgele ve kendiliğinden oluşan gülmesi üzerinden değil komik olanın neden olduğu gülme üzerinden konuyu tartıştığı için, oyunlarda da komedyada da kendi temel kaynaklarına inerek bir anlatım yapar.⁴³ Dolayısıyla burada gülmenin bir amacı ortaya çıkar. Gülme bir tür düzeltmedir. İnsanların ve olayların bir tür özel dalgınlığını ortaya çıkarıp bastıran toplumsal bir jesttir. Komik olan aslında hemen düzeltilmesi gereken bireysel ya da kolektif bir kusurdur. İşte bu durumda gülme, bu düzeltmenin kendisi olmaktadır.⁴⁴ Eylem ve durum komığına dönüp, bu komığın elde edildiği belli başlı yöntemleri inceleyen Bergson, bunları sözcüklerin seçimine ve tümcelerinin yapılışına da uygular; böylece söz komığının de çeşitli biçimlerini ortaya koyar.⁴⁵ Son olarak da karakter komığı başlığıyla komik karakterleri inceler ki bunun özellikle önemli olduğunu düşünür. Çünkü gülme toplum-

39 Bergson, *Gülme*, s. 41.

40 Bergson, *Gülme*, s. 45-46.

41 Bergson, *Gülme*, s. 91.

42 Bergson, *Gülme*, s. 51.

43 Bergson, *Gülme*, s. 64.

44 Bergson, *Gülme*, s. 63.

45 Bergson, *Gülme*, s. 78.

sal bir anlama sahiptir. Komik sadece insanoğluna ait olduğu için önce karakter ele alınmalıdır.⁴⁶

Karakter komiğiyle karşılaştığımız yer, komedyadır. Komedyaya ancak başkalarının bizi artık heyecanlandırmadığı, duygulandırmadığı yerde başlayabilir. Yani toplumsal yaşama karşı katılma diyebileceğimiz şeyle başlar. Bu yüzden komik ne tümüyle sanatın ne de tümüyle yaşamın malıdır. Komik karakterin öğeleri, tiyatrodan da yaşamda da aynıdır.⁴⁷ Öyleyse komedyanın sanatla yaşamın ortak malı olduğu söylenebilir. Komedyaya sanat gibi fayda gözetmez değildir; gülmeyi düzenleyerek toplumsal yaşamı doğal bir ortam olarak kabul eder.⁴⁸

Komik -ahlaksal anlamda- her zaman bir kusurun göstergesi değildir. Aslında komik kişi, ahlak kurallarına son derece saygılıdır ama eksik olan tarafı topluma uyum sağlayamamasıdır. Toplumdan uzaklaşan herkes gülünç olur. Çünkü komik büyük ölçüde toplumdan uzaklaşmadan doğar.⁴⁹ Karakter topluma uyum sağlayamıyorsa komik duruma düşecektir. Ayrıca olayın ciddiliği de çok önemli değildir. Ciddi ya da ciddilikten uzak olsun, olay, duygulanmamızı sağlayacak biçimde düzenlenirse bizi güldürebilir. Kısaca kişinin toplumla uyumsuzluğu, izleyicinin duygulanmaması burada iki temel koşuldur. Üçüncü koşul ise özdevinimdir. Özünde gülünç olan aslında otomatik olarak yapılan şeydir. Kişinin farkına varmadan, istem dışı bir jesti yapması, bilinçsizce bir sözü söylemesi komiktir. Bu yüzden her dalgınlık komiktir. Katılık, özdevinim, dalgınlık, topluma uyumsuzluk hepsi birbirinin içine girer ve karakter komiğini oluşturur.⁵⁰

Bergson'un gülme ve komik üzerine yazdığı deneme; bir durumun, bir sözün, bir karakterin gülmeye nasıl neden olduğu üzerine şekillenir. Bergson'un gülmeyi sadece zekâ ile ilişkilendirmesi ve insanın duygularından ve gülmenin duygularla ilişkisinden bahsetmemesi, Şentürk'ün de ifade ettiği gibi, Bergson'un gülme teorisinin en zayıf noktalarından biri olarak karşımıza çıkmıştır.⁵¹ Bu anlamda aynı çağda yaşamış ve insan davranışlarının duygular ile bağlantısı üzerine çalışma yapan Freud, bu eksikliği kapatmaya çalışacaktır.

46 Bergson, *Gülme*, s. 92.

47 Bergson, *Gülme*, s. 93.

48 Bergson, *Gülme*, s.114.

49 Bergson, *Gülme*, s. 95.

50 Bergson, *Gülme*, ss. 99-100.

51 Şentürk, *Gülme Teorileri*, s. 101.

Freud *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri* kitabını, Bergson'un söz konusu eserinden beş yıl sonra yayımlar ve bu kitapla Freud'un amaçladığı şey esprilerin bilinçdışı ile ilişkisini ortaya koymaktır. Bunu yaparken de aslında bir deneme sürecine girer ve örnek olaylar üzerinden bu ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışır. Freud'un amacı komiğin genel bir teorisini yapmak değil, öncelikle espriyi, gülünç olandan ayırmaktır. O da Bergson gibi öncelikle espri ya da komiğin, estetik ya da sosyal bir fenomen olarak belirlenmesini sağlayacaktır. Bunu da ilk etapta espri örnekleri üzerinden yapar. Bu örneklerle baktığımızda bunların felsefi gelenekten değil, Yahudi espri kültüründen ve onunla yakından ilişkili olan literatürden alındığını görüyoruz.⁵² Bu durumda Freud için espri öncelikle sosyal hayatın bir olgusu gibi anlaşılacaktır.

Freud kendi dönemine kadar yapılan gülme ve mizah çalışmalarında, espri konusunun geri planda kaldığını ve genellikle gülünç sorununa yer verildiğini söyler.⁵³ Espri ise gülücün bir alt türüdür.⁵⁴ Dolayısıyla gülünç sorununa dair söylenen her şey, espri konusuna katkı sağlayacaktır. Bu alt yapıyla Freud, toplumda büyüleyici bir etkiye sahip olan espriler hakkında araştırmaya başlar.⁵⁵ Freud'un araştırmaları, dönemine kadar olan estetik bakış açısının aksine yeni bir espri tekniği oluşturmak üzere şekillenir. Sözcük esprileri ve kavramsal (entelektüel/düşünsel) espriler ayrımını espri örnekleri üzerinden açıklamaktadır.⁵⁶ Espri tekniklerini ortaya koyduğu çalışmasında 3 başlık ve bunlara ait alt başlıklar belirler. Bunlar *yoğunlaştırma*, *aynı malzemenin çoğul kullanımı* ve *çifte anlamlılıktır*. Bunlar içinde en genel teknik yoğunlaştırmadır. En genel tekniğin özelliği ise ekonomi/tasarruf eğilimini içermesidir. Ekonomi eğilimi en çok, bir espride, sözcüklerdeki tutumlulukla kendini göstermektedir. Freud'un bu teknikleri ortaya koymasının asıl nedeni esprilerin temel doğasını anlamak içindir.⁵⁷

Freud'a göre bazen esprinin kendisi bir sonuçtur ve özel hiçbir hedefi yoktur. Eğer esprinin bir amacı varsa buna *kasıtlı espriler* denir. Kasıtlı olmayanlar ise *masum espriler* olarak adlandırılır. Masum/kasıtsız bir espri çok özlü olup değerli bir şeyler öne sürebilir ve espri sorununu önümüze en saf biçimiyle getirmeye daha eğilimlidir.⁵⁸ Bu yüzden Freud araştırmasında ön-

52 Achim Geisenhanslüke, "Philosophie", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, s. 74.

53 Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, çev.: Emre Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul 2016, s. 41.

54 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 211.

55 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 47.

56 Willer, "Witz", *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, s. 13.

57 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s.73-76.

58 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, ss. 121-125.

celikli olarak kasıtlı esprileri bir yana bırakacaktır.⁵⁹ Freud, kasıtlı esprilerin iki amaç içerdiğini söyler: Ya düşmanca (saldırganlık, hiciv ya da savunma amacına hizmet eden) bir espridir ya da açık saçık (teşhir amacına hizmet eden) bir espridir.⁶⁰ Freud'un tüm davranışları iki temel güdüye-cinsellik ve saldırganlık-indirgemesi gibi, kasıtlı esprileri de bu iki temel güdü ekseninde açıkladığını görmekteyiz. Bu iki güdünün ortaya çıkardığı açık saçık ve düşmanca esprilere Freud, eleştirel ve kuşkucu esprileri de ekler.⁶¹

Freud esprilerin gizil yanının çözümlenmesini, düşlerin gizil yanını çözme süreciyle aynı mantık üzerinden yapar. Freud, düşleri, analiz etmeye değer bir psikik eylem olarak görür ve görülen düşün ardındaki gizli anlamı ortaya çıkarmayı ister. Öyle ki görülen düşün içerisinde hem gizli kalmış öznel duygular hem de masallardan, efsanelerden, mitlerden öğrenilen bir takım motifler vardır. Dolayısıyla bu düşlerin yorumlanması, motiflerin ilkel temellerini bulmamıza da olanak sağlayacaktır.⁶² Bu bağlamda Freud, düş analizi yöntemini esri için de kullanacak ve bu ikisi arasında yapılacak kıyaslama ile esprilere ışık tutmayı hedefleyecektir.⁶³ Bunu önermesinin nedeni, bilinçdışının düşlerde karşımıza çıktığı gibi, esprilerin de bilinçdışı mesajları ifşa ettiğini düşünmesidir. Freud, esprilerin özellikleri ve etkilerinin araştırılması sırasında karşılaştığı belirli anlatım biçimleri ve yöntemlerinin-yoğunlaştırma, yer değiştirme ve dolaylı temsil- aynı zamanda düş işlemine de özgü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla espride, düşteki gibi, aynı çözümlenme yönteminin kullanılması, esrinin oluşumu sırasında birinci kişide ne olup bittiğinin yani ruhsal süreçlerin ortaya çıkarılmasına neden olacaktır.⁶⁴ Fakat tabii ki bahse konu uzlaşmanın yanında farklılıklar da kendisini gösterir. Freud aslında bir düşün tümüyle toplum dışı zihinsel bir ürün olduğunu ve tam da bundan dolayı başka birine iletilemeyeceğini söyler. Düş, öznenin içinde çatışan zihinsel güçler arasında bir uzlaşma olarak doğar ve öznenin kendisi için anlaşılmaz olarak kalır ve bu nedenle başka insanlar için hiç de ilginç değildir. Esri ise zekâ ya da başka zihinsel süreçlerden haz üretmeyi amaçlayan bir etkinliktir.⁶⁵ Esri olayındaki gülme, bir haz göstergesidir⁶⁶ ve hoşlanma duygusunu barındırır. Esri, haz üretmeye yönelik tüm zihinsel işlevler arasında en toplumsal olanıdır. Genellikle üç

59 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 127.

60 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 128.

61 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 146.

62 Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, çev.: A. Avni Öneş, Say yayınları, İstanbul 1997, s. 40.

63 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 61.

64 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 197.

65 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 127.

66 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 179.

kişi arasındadır. Esprinin tamamlanması için, başlattığı zihinsel sürece başka birinin katılımını gerektirir. Dolayısıyla espriler ve düşler zihinsel yaşamın oldukça farklı bölgelerinde gelişmiştir ve ruhbilimsel sistem içinde birbirinden çok uzak noktalara yerleştirilmelidir. Düşler genel olarak hoşnutsuzluktan kaçınmaya, espriler ise hazı elde etmeye hizmet ederler. Tüm zihinsel etkinliklerimiz, Freud'a göre bu iki hedefte odaklanmıştır.⁶⁷

Toplumsal süreç içerisinde esprilerin ve gülücün ne anlama geldiğiyle ilgili ise Freud şunu belirtir: Eğer bir kişi gülünç bir şeyle karşılaşılıyorsa kendi kendine zevk alabilir ama esprinin başka birine söylenme zorunluluğu vardır. Birisi bir espri oluşturuyorken bir ruhsal süreç yaşar. Yani espri bir kişide ortaya çıktığında henüz tamamlanmamıştır. Geride düşüncenin iletilmesiyle, espri oluşturmanın bilinmeyen sürecini bir sonuca ulaştırma-ya çalışan bir şeyler kalmıştır. Kişi gülünç bir şeyle karşılaştığında, bunu başkasına anlatmak ve onu da güldürmek isteyebilir. Bu olmadığında kişi kendi kendine de yürekte gülebilir ama hiç kimse oluşmuş bir espriye, verdiği hoşnutluğa karşı kendi kendisine gülemez. Espriyi başka birine iletme gereksinimi ve diğer kişide ortaya çıkan kahkahayla bir tamamlanmışlık yaşanmalıdır. Gülünç şey de ben ve gülünce neden olan kişi arasında bir ilişki vardır. Espride ise ben, espri olgusunda nesne olan ikinci kişi ve bu esprinin iletildiği üçüncü kişi olmalıdır. Burada esprilerdeki ruhsal süreç, birinci kişi/ben ile üçüncü kişi/öteki arasında gerçekleşir. Üçüncü kişi ya da öteki, aslında esprinin başarılı olup olmadığını kararını veren kişidir. Esprinin ürettiği haz, üçüncü kişide, esprinin yaratıcısında olduğundan daha çok belirgin hale gelmektedir.⁶⁸ Bir espri, haz üretmeye yönelik tüm zihinsel işlevler arasında -sıklıkla üç kişiyi gerektirdiği için- en toplumsal olanıdır.⁶⁹ Gülünç ile espri arasındaki ayrımı belirginleştirmek isteyen Freud'a göre esprilerdeki haz bilinçdışına yerleştirilebiliyorken gülünç olgusunda aynı yerleştirmenin yapılamadığından bahseder. Espriler ve gülünç, her şeyden önce ruhsal yerleşimleriyle birbirinden ayrılmaktadır.⁷⁰

Freud kitabında Bergson'un gülme ile ilgili yorumlarına da yer verir. Freud, Bergson gibi genel ve dış özellikleriyle komığın uzak bir tanımını vermek yerine, kahkahaların kökenlerini ve komik, şaka ve mizahın zihinsel üretim sürecini tarif ettiğini iddia eder.⁷¹ Freud, Bergson'un canlı bir insan-

67 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 210.

68 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, ss. 171-176.

69 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 210.

70 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s.238

71 Adamaszek, "Lachen und Therapie", s. 279.

da bulunup da cansız bir mekanizmaymış izlenimini veren her şeyin gülünç bir etkisi olduğu görüşünü kendi formülünün içine katacaktır.⁷²

Freud gülüncü kavramak için onun psikojenezine yönelmenin gerekliliği konusunu Bergson'un da dile getirdiğini söyler. Bergson öncelikle pek çok gülünç etkinin izini geçmişe dönük anılarda sürmeye çalışır. Gülünç ve çocukluk eğlenceleri arasında bağ kurar. Çocuk oyun oynarken mutludur ve bu büyüyünce de kesilmez. Çünkü yetişkinlikte de, komedy bir oyundur. Nasıl çocuklar oynarken yaşama öykünüyorlarsa, komedyada yaşama öykünür. Bu anlamda Bergson önce çocuk oyunlarından başlamak gerektiğini söyler.⁷³ Freud'da bunların kökenlerine inmek gerektiğini söyleyecektir. Bergson'un daha sonra üzerinde çok da durmadığı bu ilişkilendirme Freud için önemlidir ve o, bu doğrultuda gülünç ile çocuğun ilişkisini anlamaya çalışacaktır.⁷⁴

Freud tüm çalışması boyunca bir indirgemede bulunmaktadır. Esprileri anlatırken bundaki hazzın ket vurmaya yönelik harcamanın tasarrufundan, gülünçteki hazzın düşünmeye yönelik harcamanın tasarrufundan ve mizah-taki hazzın da duygulara yönelik harcamanın tasarrufundan doğduğunu söyler. Zihinsel işleyişimizin bu üç türünde de haz, bir ekonomiden/tasarruftan doğmaktadır. Yitirilmiş olan bir hazzı yeniden elde etmenin yöntemlerini temsil etmede bu üçü birleşmektedir. Gülünç olanla, espriyle ve mizahla ulaşmaya çalıştığımız keyif aslında, gülünç olandan habersiz olduğumuz, espri yeteneğimizin olmadığı ve yaşamımızda kendimizi mutlu hissetmek için mizaha gereksinme duymadığımız çocukluğumuzun ruh halinden başka bir şey değildir.⁷⁵ Freud, gülmeyi ve gülmeye yol açan psişik süreçleri incelerken, bütün bu biçimlerin -espri, şaka, güldürü- konuşma dışı bırakılmış konuların, bastırılmış dürtülerin bir ifade aracı olduğunu anlatır.

Her iki düşünüre baktığımızda temelde kullanılan ve araştırması yapılan kavramlarla ilgili bir farklılık vardır. Freud'un temel meselesi çokça ilgililenilen gülünç sorunu değil espri kavramı olacaktır. Espri tekniklerini ve esprinin amacını ortaya koymaya çalışırken, konuyu estetik ile ilişkili değil, sosyal bağlam içerisinde ve gelenekten gelen örneklerle açıklama gayretindedir. Freud için kahkaha/gülme psişik enerjinin kaslar yoluyla dışarıya ulaştığı bir süreçtir. Bu yüzden espriden kaynaklanan gülme bir haz göstergesidir. Bergson'a göre ise gülme ya da komik olan aslında hemen düzeltilmesi

72 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 239.

73 Bergson, *Gülme*, s. 52.

74 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 253.

75 Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 265.

gereken bir kusur ve toplumsal bir jesttir. Gülmek haz olmasına rağmen, başvurduğu kişiler için gerçek bir sosyal cezadır. Bu durumda Freud'da bireysel bir haz olan gülme veya espri, Bergson'da sosyal bir düzeltme veya eğitim aracına dönüşmektedir.⁷⁶

Sonuç

Bergson ve Freud, beş yıl arayla bir kitap yayımlarlar ve bu kitapta 'insan neden güler?' sorusuna cevap aramaya çalışırlar. Bergson gülme ve komik olanın neden olduğu gülme konusu ile ilgilenirken, Freud geçmişten beri tartışılan bu kavramların yerine espri kavramını ve esprinin tekniklerini ortaya koymaya çalışacaktır. Yaptıkları analizlerde genel felsefelerinin yol gösterdiği muhakkaktır. Bergson toplumsal ve felsefi bir bakışla, Freud ise psikanalitik yaklaşımla insan ve toplum için ortak olan bir konuya değinmektedirler.

Gülme hem çok öznel ve bireysel hem de toplumsal karşılığı olan bir edimdir. Kişinin duygularıyla bağlantılı gülme eyleminde, gülmenin öznel bir yanı olduğu açıktır ki, bu anlamda psikoloji biliminin gülme ve ardındaki sebepler konusunu incelediğini görüyoruz. Gülme hem rahatlatıcı bir eylem, hem de patolojik bir duygu aktarımı şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Burada Bergson'un gülme konusuna, insan duygularının açığa çıkardığı bir eylem olarak bakmadığını söyleyebiliriz. Duyguların neden olduğu gülme, Bergson'da gündeme gelmemektedir. Onun yönelimi komikliğe neden olan şeyler üzerinde olacaktır. Freud ise esprinin bilinçdışı olanı ifşa eden yönü üzerinde durur. Bu anlamda davranışın arkasına saklanmış temel dürtülerin açığa çıktığı espriler ve komik olan analiz edilecektir. Temel yöntemi ise örnekler üzerinden esprinin psikojenezini çözmeye çalışmaktır. Bu temel ayrılıkla Bergson'un gülme analizinin toplumsal, Freud'un ise psikolojik mahiyette olduğunu söyleyebiliriz.

Bununla birlikte gülmenin aslında diğer insanlarla ilişkili bir eylem olması Freud ve Bergson'u aynı şeyi söylemeye de sevk etmiştir. Bergson'un tek başına komiğin tadı alınmaz dediği yerde, Freud'un, esprinin ürettiği hazın üçüncü kişide belirginleşeceğini söylemesi, ikisinin de gülmenin toplumsal yönüne işaret ettiklerini ortaya koymaktadır. Çünkü espri toplumsaldır. İnsanlar başkaca bazı eylemlerinde olduğu gibi, yaptıkları esprilerde de diğer insanlar tarafından onaylanma beklemektedir. Espri de gerçekleşen bu beklenti, esprinin tek başına gülmeye neden olamayacağını gösterir. Çünkü üçüncü kişi ile onaylanan espri, diğer insanlarla gülmeyi

76 Adamaszek, "Lachen und Therapie", s. 281.

toplumsal bir düzeye taşır. Fakat bir kişinin bir durumu komik bulup gülmesi daha bireysel bir eylemdir.

Bergson'a göre komik olan, hemen düzeltilmesi gereken bir kusurdur ve toplumun ıslahı için fayda barındırır. Mekaniklik ve canlılığın birbiri içine girmesi, mekanikliğin canlının üstünü kaplaması veya canlı bedenine gibi katılaştığını gördüğümüzde gülünç olan açığa çıkacaktır. Burada gülünç olan canlılığın akışında bir duraklamaya işaret eder. Bir yanda katılık, otomatizm, beden ve madde vardır; diğer yanda canlılık, değişkenlik, ruhsal veya tinsel kişiliğimiz vardır. Komik olan şey, bu canlı ve insana özgü olan ruhsal yanının yerine katılık ve bedensel olanın galip gelmesidir. Bergson burada açığa çıkan komik olanın hemen düzeltilmesi gereken bir kusur olduğunu söyler ve gülmeyi insanların ve olayların özel dalgınlığını ortaya çıkarıp bastıran toplumsal bir jest olduğunu ifade eder.

Freud ise komik olanla ilgili başka bir faydadan bahsedecektir. Ona göre espriler de tıpkı düşler gibi bilinçdışı mesajları açığa çıkarırlar. Düşlerin hayatımızdaki işlevi gibi esprilerde zihnimizin art alanlarında kalmış kimi duyguları ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar esprinin bir amacı yoksa da Freud için bilinçdışı ile ilgili süreçleri ortaya çıkarması anlamında bir fayda işlevi olduğu söylenebilir. Bu anlamda bireysel bir fayda ve toplumsal bir faydayla iki düşünürün de iki farklı yaklaşımla bir ortaklığı ifade ediyor göründüğünü söyleyebiliriz.

Bu bağlamda aynı çağın iki büyük düşünürünün, gülme ve komik olan üzerine farklı yaklaşımlarla bir çözümleme yaptıklarını görüyoruz. Gülmenin temelinde ne yatıyor sorusu ile başlayan çözümlemeye, gülmeyi anlamak için onu doğal ortamına yani topluma yerleştiren Bergson, gülmenin toplumsal bir ıslah olduğunu söyler. Freud ise tüm bu çözümlemeyi -tıpkı düşler konusunda olduğu gibi- bilinçdışı ile ilişkisi bağlamında birey üzerinden yapar. Espri de karşımıza çıkan şey hem bireyin bilinçdışı süreçleri hem de içinde yaşadığı toplumun o bireyde yansıyan izleridir. Bu yüzden Freud için espri çözümlemesi yapmak bireyi tanımak olduğu kadar toplumu da tanımak demektir. Bireyin tüm bilinçdışı süreçlerinin gizini ortaya çıkaran espri ve mizah anlayışı, hem bireyde hem de toplumda bir rahatlamanın göstergesidir. Bu bağlamda çözümlenmesi gereken, birey olacaktır. Freud bu yüzden Bergson'un eksik bıraktığı şeyi tamamlayacak ve gülünç olanın temelini bireyde ve bireyin çocukluktaki geçmiş izlerinde arayacaktır.

Öz

Gülme Üzerine Bir Deneme: Bergson ve Freud

İnsan güler. Bu basit cümlenin arkasında birçok sorunun gizlendiğini görebiliriz. “İnsan neden güler?”, “Gülmek insana has bir eylem midir?”, “Gülmenin nedeni sadece komik olan mıdır?”, “Gülmek nasıl bir davranıştır?”, “Gülmek kişisel bir eylem midir yoksa toplumsal-lığı da içerir mi?” benzeri birçok soru sorulmaktadır. Nitekim tarih boyunca gülme konusu her araştırıldığında bu soruların aynı anda cevaplanmaya çalışıldığı görülmektedir.

20. yy.'a geldiğimizde de aynı yıllarda iki büyük düşünürün, Bergson ve Freud, bu sorularla birlikte gülme konusu üzerine araştırma yaptıklarını görüyoruz. Gülme ve komiğin neden olduğu gülme üzerine analiz yapan iki düşünürün bu konuyu felsefi, psikolojik ve sosyolojik temelde araştırdığı görülmektedir.

Bu çalışma ile Bergson ve Freud özelinde gülmenin bireysel bir hazzın göstergesi mi yoksa toplumsal bir tepki mi olduğu sorusu açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gülme, Komik, Felsefe, Henri Bergson, Sigmund Freud

Abstract

An Essay on the Laughter: Bergson and Freud

People laugh. It can be seen that many questions are hidden behind this simple sentence. Why Do People Laugh? Is Laughing unique to humans? Is the reason for laughing just comic? What is it like to laugh? Is laughing a personal act or does it include sociality? ...such as questions are occurred. As a matter of fact, every time the subject of laughter is studied, it is seen that these questions are tried to be answered at the same time.

At about the same period in the early 20th century, two great thinkers, Bergson and Freud, conducted research on the issue of laughter with these questions. These two thinkers discussed the issues of laughter and laughing caused by comic from the basis of philosophical, psychological and sociological.

In this paper, I will try to explain whether laughter at Bergson and Freud is an indicator of an individual pleasure or a social repercussion.

Keywords: Laughter, Comic, Philosophy, Henri Bergson, Sigmund Freud

Kaynakça

- Adamaszek, Rainer, "Lachen und Therapie", *Integrative Therapie*, 3/91, 1991, ss. 279-299.
- Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, çev.: Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2015.
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev.: Saffet Babür, BilgeSu yayınları, Ankara 2014.
- Aristoteles, *Poetika*, çev.: Samih Rifat, Can yayınları, İstanbul 2015.
- Aristoteles, *Retorik*, çev.: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Bakhtin, Mikhail, *Karnaval'dan Romana, Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çev.: Cem Soydemir, der.: Sibel Irzık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Bergson, Henri, *Yaratıcı Tekâmül*, çev.: Şekip Tunç, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.
- Bergson, Henri, *Düşünce ve Devingen*, çev.: Miraç Katırcıoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.
- Bergson, Henri, *Madde ve Bellek*, çev.: Işık Ergüden, Dost Kitabevi, Ankara 2007.
- Bergson, Henri, *Gülme - Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı yayınları, İstanbul 2015.
- Freud, Sigmund, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, çev.: Emre Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul 2016.
- Freud, Sigmund, *Psikanaliz Üzerine*, çev.: A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1997.
- Geisenhanslüke, Achim, "Philosophie", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, ss. 68-76.
- Gündoğan, Ali Osman, *Bergson*, Say Yayınları, Ankara 2007.
- Kalaycı, Nazile, "Spinoza'nın Etika'sı Bağlamında Mizahın Politik İşlevi", *Düşünme Dergisi*, cilt: 3, sayı:6, 2014, ss. 20-28.
- Kindt, Tom, "Humor", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, ss. 7-11.
- Kindt, Tom, "Komik", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, ss. 2-6.
- Morreall, John, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev.: Kubilay Aysevener, Şenay Soyer, İris Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Öğüt Eker, Gülin, "Mizah Tanrı'dan Bir Armağan mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda 'Sosyal Ceza Olarak Gülme'", *Folklor/Edebiyat*, cilt: 23, sayı: 92, 2017, ss. 49-62.
- Platon, *Devlet*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.

Platon, *Philebos*, çev.: Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

Platon, *Yasalar*, çev.: Candan Şentuna ve Saffet Babür, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007.

Şentürk, Rıdvan, *Gülme Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul 2016.

Taştan, Coşkun, "Freud ve Fransızlar: 20. yy.'ın Başında Psikanalizin Fransa'da Karşılaştığı Med-Cezirler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 27, 2012, ss.103-108.

TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 25.05.2020).

Voss, Christiane, "Lachen" içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, s. 47-51.

Willer, Stefan, "Witz", içinde *Komik, Ein interdisziplinäres Handbuch*, hg./ed.: Uwe Wirth, J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2017, ss.11-16.

Zupancic, Alenka, *Komedi: Sonsuzun Fiziği*, çev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2011.